

Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvo

IGNAS KONČIUS

Mano eitasis kelias

IGNAS KONČIUS

Mano eitis kelias

Atsiminimai

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS

Vilnius

UDK 39(474.5)(092)
Ko-195

Sudarytojai

Žyintas Būčys

Algirdas Končius

Birutė Kulnytė

Dailininkas

Arūnas Prelgauskas

Maketoja

Edita Gužaitė

Redaktorė

Nijolė Deveikienė

ISSN 1648-2859

ISBN 978-609-8039-85-6

© Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016

Pratarmė

Mano eitasis kelias – iškilaus žemaičio Igno Končiaus atsiminimai. Atsiminimus sudaro dvi didelės dalys, kurių pirmoji – autobiografiniai pasakojimai, išryškinantys paties I. Končiaus asmenybės bruožus, jo gyvento laiko dvasią. Antroji – vaizdingai Žemaitijos kraštovaizdį atskleidžiančios apybraižos, praeities prisiminimai, tautosaka. Knygos epilogas – interviu su jo vyriausiu sūnumi Algirdu Končiumi (1915–2006), apibendrinantis iškilaus žemaičio asmenybę ir veiklą.

Mano eitasis kelias – tai autentiškas ir reikšmingas praeities liudijimas, reikšmingas etninio paveldo, Lietuvos istorijos ir kultūros tyrėjams, reikšmingas visiems norintiems giliau, „iš pirmų lūpų“ pažinti savo krašto praeitį. Nes būtent toks buvo ir paties I. Končiaus siekis. „Duokime mūsų vaikų vaikams ateityje pasmailauti žinių iš savo tėvų ar protėvių gyvenimo bent artimiausioje praeityje. Juk ta artimiausioji praeitis virs greitai tolimesniąja, paskui vis tolimesne praeitimi.“¹

Keliais sakiniais sunku įvardyti įvairiapusišką, plačios erudicijos, inteligentišką, kūrybišką Igno Končiaus asmenybę, jo indėlį Lietuvos kultūrai. Jis ir racionalus, skvarbaus proto fizikas, gamtos mokslų populiarintojas, gyvas pedagogas, profesorius. Jis ir etninės kultūros tyrėjas bei puoselėtojas, gabus drožėjas, kūrybingas fotografas ir literatas, vaizdingai fiksavęs tradicinę žemaičių gyvenimą ir kraštovaizdį. Jis rūpestingas gausios šeimos tėvas bei visuomeniškas, jautrus kito vargams ir negandoms. Bet visų pirma – ramus, atkaklus, valingas, konkrečios veiklos žemaitis.

Igno Končiaus nueitą gyvenimo kelią simboliškai būtų galima sugretinti su jo paties aprašytu gluosniu: „Priėjęs keliu prie Mažosios Lietuvos buvusios sienos granitinių stulpų, regi tarp jų seną šakotą gluosnį, kuriam teko daug ma-

¹ Ignas Končius, *Žemaičio Inekos*, Londonas: Nidos knygų klubo leidinys, 1961, d. 1, p. 6.

tyti: ir bendrą dviejų didelių imperijų dviejų kelių galų siūlę, rodančią plento medžiagos nevienodumą, ir kratomųjų asmenų slepiamą šiurpulį; ir Didžiojo Karo triukšmingus darbelius, kada vokiečių garlaivio patrankos griovė čia pat stovėjusias raudonų plytų rusų kareivines ir gadino tų laikų Vokietijai skirtus rąstus; ir laisvai važinėjusius čia tuščiais, ten pilnais ratais vokiečius; ir nedrąsiai svetimoj žemėj stovėjusius latvius; ir jausmingai žiūrėjusius lietuvius į grobinių vėl suskaldytus brolius žemaičius; ir savanorius vokiečių teisėjus prancūzus, kurių aplėpusios ir stačios kepurės pasirodė čia pirmą kartą kaip žemė stovi... Dabar daug žinaš, bet tylus patenkintas senelis gluosnis ramiai skaito audrų atplėštas ir trūnėjančias šakas.²

Ignas Končius gimė 1886 metų liepos 31 dieną Purvaičių kaime (Žarėnų valsčius, Telšių apskritis) ūkininkų Anastazijos ir Antano Končių šeimoje. 1903 m. baigė Palangos progimnaziją, 1907 m. – Liepojos gimnaziją. Gimnazijoje priklausė slaptam lietuvių moksleivių būreliui, kur buvo mokomasi lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos. Baigęs gimnaziją, tais pačiais metais įstojo į Sankt Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą, kurį baigė 1913 metais. Universitete dalyvavo lietuvių studentų draugijos veikloje, įkūrė studentų būrelį, kuris tyrinėjo lietuvių kultūrą bei praeitį. Paskatintas profesoriaus Eduardo Volterio (1856–1941), nuosekliai ėmėsi etninės kultūros tyrinėjimo darbo. 1911–1912 m. vasaros atostogų metu Žemaitijoje surašinėjo bei fotografavo žemaitiškas koplytėles ir kryžius, šventųjų skulptūras.

Baigęs universitetą, grįžo mokytojauti į Palangos gimnaziją. 1914 m. vedė Mariją Kentraitę. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui I. Končius kartu su gimnazija evakavosi į Veru (Estija), vėliau į Stavropolį. Čia jis suorganizavo Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komiteto skyrių, kuriam ir vadovavo; rūpinosi pabėgėlių grąžinimu į Lietuvą. Neapleido ir mokslinio darbo. 1916–1919 m. parašė lietuvišką fizikos vadovėlį, kuris, deja, liko neišspausdintas.

1921 m. grįžęs į Nepriklausomą Lietuvą, I. Končius aktyviai įsitraukė į mokslinę, pedagoginę bei etninės kultūros puoselėjimo ir tyrinėjimo veiklą. Tais pačiais metais pradėjo dirbti Žemės ūkio ir miškų mokykloje Dotnuvoje, kur dėstė fiziką ir matematiką, įkūrė meteorologinių stebėjimų aikštelę. Būdamas plačios erudicijos, išsilavinęs žmogus, suvokė modernėjančios Lietuvos poreikį mokslo žinioms bei naujienoms. Tad įsitraukė į lietuviškų fizikos terminų norminimo darbą. 1924 m. parengė ir išleido *Meteorologiją* – pirmąjį šios srities vadovėlį lietuvių kalba. Populiarino fizikos ir gamtos mokslus – vertė užsienio mokslininkų darbus.

² Ignas Končius, Viktoras Ruokis, *Palangos kraštas: Palangos kraštui pažinti medžiaga: su paveikslais, diagramomis, žemėlapiais, profiliais*, Kaunas: Žemės ūkio departamentas, 1925, p. 5–6.

1924 m. įsteigus Žemės ūkio akademiją, joje ėjo docento pareigas, buvo pirmasis Fizikos skyriaus vedėjas. Nuo 1926 m. – Lietuvos universiteto docentas, 1931–1939 m. – Matematikos ir gamtos fakulteto Fizikos katedros vedėjas, profesorius. Studentų profesorius buvo mėgstamas ne tik dėl puikaus žinių perteikimo, bet ir dėl gyvo žodžio.

1938 m. kartu su Povilu Brazdžiūnu išleido *Fizikos praktikos darbus*. 1939 m. su Kazimieru Baršausku dirbo kosminių spindulių srityje. 1941 m. su Antanu Juška paruošė *Fizikos kursą*. I. Končius nebuvo užsidaręs kabinetinis mokslininkas – jis aktyviai bendradarbiavo to meto spaudoje, dalyvavo mokslinėse konferencijose, mokslo reikalais lankėsi Švedijoje, Sovietų Sąjungoje, Čekoslovakijoje.

Atliekamu nuo mokslinės ir pedagoginės veiklos laiku I. Končius su ne mažesniu entuziazmu aktyviai įsitraukia į kraštotyrinį darbą. Nes, anot jo paties, „nūdien kitaip. [...] Ir žmonės tarsi visai atšalę, sustingę, pamiršę tėvų brangius palikimus. Tarsi iš kur atsikraustę kokie atsibastėliai, šaltai stebi praeities paminklų nykimą. [...] Niūru, kaip įvairūs pasaulio sukrėtimai veikia žmones, versdami juos kratyti praeities, versdami juos nustoti pagarbos senienoms, susijusioms su mirusiųjų giminių, pažįstamų atminimu, su išgyventais rūpesčiais, sielvartais, laime, su viso gimtojo krašto meile“³. 1931 m. paskiriamas Valstybinės archeologijos komisijos nariu, parengia „Instrukciją etnografinėi medžiagai rinkti“, redaguoja Senovės kultūros paminklų apsaugos įstatymą. Dar studijų metais pradėta darba – registruoti ir fotografuoti Žemaitijos kryžius ir koplytėlės, pratęsia 1932–1939 m. savo vasaros išvykose į Žemaitiją. Iš viso suregistruvęs per 3200 tradicinės mažosios architektūros dirbinių, rezultatus spausdina studijoje „Žemaičių padangės kryžių ir koplytelių statistika“ žurnaluose *Soter* ir *Gimtasai kraštas*. 1932–1933 m. išrenkamas Muziejų ir kraštotyros, Gamtininkų, Foto mėgėjų draugijų nariu.

Atgavus Vilniaus kraštą, 1939 metų pabaigoje I. Končius buvo paskirtas Stepono Batoro universiteto valdytoju, teko dalyvauti reorganizuojant šią aukštąją mokyklą į Vilniaus universitetą. Drašiai, bet kartu taktiškai ir tolerantiškai jis susitvarkė su patikėtomis pareigomis ir, 1940 m. sausio 15 d. Vilniaus universiteto rektoriumi paskyrus profesorių Mykolą Biržišką, sugrįžo į Kauną – Vytauto Didžiojo universitetą, kuriame ir dirbo iki pat jo uždarymo 1943 metais.

1941 m. gegužę I. Končius sovietinės valdžios buvo suimtas ir kalintas Kaune, o karui prasidėjus išvežtas į Minską. Šaudant kalinius prie Červenės išliko gyvas ir grįžo į Kauną. „Iš mūsų penkiolikos tik vienas Jonaitis tedingo. Kiti pargrįžome. Pats laimingiausias būrelis iš tų dvidešimt septynių likusių po nelemtosios nakties kalėjimo kieme, kuriuos skirstydami pavarė dešinėn. Kitoks

³ Ignas Končius, *Mano etasis kelias: atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001, kn. 1, p. 190.

mano likimas būtų buvęs, jei nebūtų manęs atšaukę nuo sienos, prie kurios buvau „stačiai“ pavarytas.“⁴

Vokiečių okupacijos metais, kaip ir Pirmojo pasaulinio karo metu, I. Končius aktyviai padeda nelaimės ištiktiems tautiečiams: įsitraukia į Savitarpinės pagalbos organizacijos veiklą. 1942 m. sausį išrenkamas šios organizacijos Vyriausiojo komiteto pirmininku. Rūpintasi maistu vaikams, mokyklomis varguomenei; šelpti studentai, į koncentracijos stovyklas išvežtųjų šeimos, vienišos motinos, našlaičiai; rinktos aukos maisto produktais ir daiktais, pinigai. I. Končius atvirai protestavo prieš okupacinės valdžios pastangas mobilizuoti Lietuvos jaunimą į SS batalioną bei prieš inteligentų areštus. Artėjant Raudonajai armijai, 1944 m. vasarą I. Končius kartu su sūnumis Vytautu ir Liudu pasitraukė į Vakarų, o žmona Marija su sūnumis Algirdu ir Jurgiu liko Lietuvoje.

Pokario Vokietijoje jis aktyviai dalyvauja lietuvių tremtinių stovyklų gyvenime, išrenkamas į Vyriausiąjį tremtinių bendruomenės komitetą. Tęsia savišalpos tautiečiams darbą – suorganizuoja Savitarpinės pagalbos komitetą. Be socialinės rūpybos, užsiima ir švietėjiška veikla – mokytojauja laikinose lietuvių mokyklose. 1949 m. išvyko į JAV. Įsikūrė Bostone, susirado darbą pagal savo profesiją Tuftso universiteto fizikos tyrimų laboratorijoje. Tačiau visą likusią savo energiją, visas mintis skiria praeities, lietuviškosios kultūros puoselėjimui. „Ką gi pasakysi, kai vaikaitis klausia savo tėvelius, kaip jūs maži gyvenote, ar vis baltais batukais avėjote, kokius saldinius valgėte, ar tokia pat balta duonelė buvo, ar vis riebalus pjaustėte šalin, o ištirpusius – jau taukus – pylėte į vandens ausį... Anksti išvežtieji iš tėvų Tėvynės, o kad ir iš Gimtojo Krašto, savo vaikams apie savo tėvų gyvenamąjį laiką tik apie karus, apie suirutes paprastai teima pasakoti. Kas be kasdienio gyvenimo... Šis gyvenimas gilus, platus, nors jį sudaro mažytėlaitės smulkmenos. O tos smulkmenos kiblios, patrauklios, veiksmingos, – jos sukūrė mūsų protėvių įsitikinimus, papročius. Nuo tų papročių, jei ir kažkaip norėtumei, greit nenusikratysi, – pastabioji akis tuoj pamatys, iš kur atėjai, kieno vaikas esi.“⁵

I. Končius mirė 1975 m. vasario 19 d. Putname (JAV), buvo palaidotas Čikagos Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse. 1996 m. rugsėjį jo palaikai urnoje parvežti į Lietuvą ir plaikoti Vilniaus Rasų kapinėse.

⁴ Ignas Končius, *Mano eitasis kelias: atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2006, kn. 2, p. 132.

⁵ Ignas Končius, *Žemaičio Inekos*, Londonas: Nidos knygų klubo leidinys, 1961, d. 1, p. 5–6.

Pirma dalis

Purvaičiai, Igno Končiaus tėviškė. Plungės vlsč., 1936 m. Fot. Ignas Končius

Sausdravo upeliukas Purvaičiuose. 1936 m. rugpjūčio 6 d. Fot. Ignas Končius

Labai šaltiniuoti šlaitai. Birono, Riškaus pievose vandens visai vasarai užtenka. Grigaičio, Urbono, Jundulo, Jonavičės pievose tarp akmenų susidaro sriaunios tėkmės. Mūsų pievose yra keletas vingių, kur sausiausią vasarą rasi iki juostos vandens. Skaidrus, permatomas, šaltas šaltas. Vienur akmenis, kitur – baltitelaitis smėlis. Besimaudydamas vandens nesudrumsi.

Įvairūs Sausdravo šlaitai. Ne taip jau dideli kalnai, nedidelės pievelės, lankos, vingiai. Visur priaugę alksnių, karklų, gluosnių, ažuolų, eglių. Nepaprasto grožio vaizdai. Eini vienu šlaitu ar lanka, per srautą gali net puspadžių nenusiavęs pereiti į kitą pusę. Arba nuo vieno didelio akmenis ant kito šokdamas daugelyje vietų išilgai upės pasportuoti. O jau kunigaikštinėj tai jau visai nepereinami tankumynai. Man beaugant apnašlavusi kunigaikštienė pardavinėjo kasmet to miško už 100 000 rublių. Dabar kirtimuose priauga neišcinami eglynėliai, beržynėliai, pušynėliai. Jie ir į kartis išaugę tik pasilenkusius tepraleidžia gyvulių ir žvėrių takais pavaikščioti. Yra čia stirnų, šernų, lapių, ūdrų, juodųjų gandrų, kiaunių, voverių, jerubių. Gražiai puošia girios upalio vingius tulžiai. Jų daug. Įvairina vaizdą traškučiai, juodvarniai, meletos.

Tatai kirvio nematęs miškas. Neįpratusiai drovu, ypač vienam. Ir maudytis čia baisu – tamsus vanduo, dideli akmenis visam dugne, labai šaltas vanduo. Ir įpratęs turi kaskarts vis lipti iš vandens – tirpsta kojos nuo šalčio, neišlaikai, nors kažin kaip stengtumeis. Svečiai, pakviesti pasimaudyti, kaip spyruoklės išlėkdavo iš vandens į pakraštį.

Graži gamta, gal tik mažo akiračio. Artimiausioj apylinkėj toli atsiveriančių vaizdų nėra. Ir Minijos slėnis čia neplatus, ir šlaitai neaukšti. Žinoma, su Sausdravu nepalyginsi. Smulkūs vaizdeliai – įvairūs, greit kintą, už keleto žingsnių jau ką kitą matai. Tokia aplinka verčia žmogų gilintis į smulkmenas, stebėti atskirus žolių žiedus. Prie Minijos čia auga laisvėj tos liepsnos spalvos lelijos, taip gražiai prigijusios darželiuose ir po tiek daug žiedų pakeliančios. Metęs akį į medžius ar krūmus, gali stebėti didelį paukštelių įvairumą, jų susipynusių giesmių klausytis.

Mamos Anastazijos Saudargaitės gimtinė Plungės parapijoje, tame Šilasodos gale, kurį vadina Skruzdyniais. Šilasodos pavadinimas raštuose – Vainaičiai. Atrodo, Sausdravo žiotys Vainaičius kerta į dvi dalis – Šiladosą ir Skruzdynius.

Saudargaitės buvo keturios. Vyriausioji ištekėjo už Kontauto Kepurėnuose, greta Prano Končiaus. Turėjo sūnų ir keturias dukteris. Viena dukterų vis atvažiuodavo pas mus po Kalėdų pabūti, kol susirinkdavo šeimyna, kad mamai padėtų. Kontautas buvo didelis girtuoklis – po savaitę namo negrįždavo. Sykį grįžęs ir žmonos ujamus supykęs. Žmona verpė. Sako, turėjusi labai gražius plaukus. Šis kilst už vieno bizo paėmęs ir išpešė plaukus, kilst už kito – ir antrąjį bizą išrovė.

čiau. Vadas įsako išeiti. Niekas neina. Mitingas, žinoma, sustoja. Kalbėtojai iš katedros, kaip bažnyčioj prie kolonos, nusileidžia į salę ir susimaišo su kitais. Kai neklauso išeiti, prie didžiųjų durų krūva policininkų ima pirmą pakliuvusį ir stumia lauk. Pradžioj gana sklandžiai ėjo, kol studentų buvo daug. Kai jų sumažėjo, prasidėjo tampymasis. Policininkai pagauna studentą už vienos rankos, o už kitos – studentai, ir traukia katrie sau. Žinoma, policininkai nugali. Atplėštas nuo savųjų studentas jau tarp policininkų. „Eik lauk.“ Tas neina. Jį pastūmėja. Šis vėl sustoja. Tada pro duris, laiptais žemyn. Prie rūbinės – „Kame rūbai.“ – „Nežinau.“ – „Duok numeriuką.“ Randa policininkai studento kišeniuose numeriuką, pagal kurį vyresnysis rūbininkas nurodo, kame rūbai. Taip studentą nustumdo iki rūbinės, apvelka, pro duris išstumia į gatvę, gatvę stumia iki raitųjų policininkų – šitie neleidžia būriuotis gatvėje ir išsklaido.

Sumažėjus studentų, tas tąsymasis buvo ypač įdomus. Gal tarp šimto antro buvo studentas Jurgis Byla. Jis labai tąsiojosi, nepaduodamas draugų, ir pats nepasiduodamas. Apiplėšė jam „tužurkos“ rankoves. Suprakaitavęs, išvargęs, galų gale buvo kaip ir kiti į gatvę išstumtas.

Kai jau visai mažai bebuvo studentų, ėmė ir mus nuo langų traukti. Ir aš nepasiduodamas, stumiamas ir tempiamas per salę, laiptus buvau išvartytas.

Kitas atsitikimas vėl ar tik ne 1908 ar 1909 metais. Susikalbėjau su prof. E. Volteriu nufotografuoti etnografinės parodos Aleksandro III muziejuje lietuviškąjį ir gudiškąjį skyrių. Išėjau į tą parodą, o, pasirodo, universitete buvęs mitingas. Daug būta areštuotų, lietuvių taip pat. Būčiau ir aš pakliuvęs, nes mėgdavau landyti po pavojingas vietas. Ir į cypę pakliūti galėjau. Beveik visi sumintieji arti savaitės pasėdėjo nuovadose, kol viską surašė, apklausinėjo.

Beje, fotografijos pasisekė. Formatas 12×18.

Dar kitą sykį neišsisukau. Suvarė iš mitingo į akligatvį, čia pat prie universiteto Istorijos-filologijos fakulteto. Tikrino dokumentus, vienus sulaikė, kitus paleido. Mane paleido be kliūčių.

Kitą kartą ėjome per auditorijas nutraukti paskaitų. Prašome astronomijos profesoriaus Glazenapo, kad apleistų auditoriją. Neklauso. Sakosi neisias: ne studentai čia šeimininkai, čia mokslo įstaiga, o ne politinių aistrų vieta. Tuomet kreipiamės į studentus: „Išeikite.“ Vieni išeina, kiti – ne. Jei prašomi neina, tai varu išvarome lauk.

Ptašickis, labai griežtas analitinės geometrijos profesorius, prašomas apleisti auditoriją, pasakė neisias, prievarta nepasiduosias. Ir labai griežtai. Galiausiai klausytojai buvo išprašyti, profesorius paliko vienas.

Peterburgo Lietuvių studentų draugijos nariai buvo visų Peterburgo aukštųjų mokyklų studentai. Tik varguomenė. Turtingesnieji, o tai buvo mūsų ponų

Vydūnas su spektaklio „Tadas Blinda“ artistais pas Vaineikius Palangoje. Pirmoje eilėje trečias iš kairės – Ignas Končius, penktas – Vydūnas. Apie 1911 m.

vaikai, dėjosi į lenkų organizacijas, o gal buvo ir tokių, kurie tenkinosi „zemiačestvom“. Baigę kuriame mieste vidurines mokyklas (gimnazijas, realines, komercines), susispiesdavo į „zemiačestvas“. Atostogų metu ruošdavo vakarus savo miestuose ir gaudavo gerų pajamų. Aš jau Liepojoj buvau „zemiačestvos“ nariu. Pasiturį bajoraičiai į lietuvių draugiją nesidėjo. Nepasiturį, kurie neturėjo savo organizacijų išlaidoms lešų, dėjosi pas mus. Beveik tik ūkininkų vaikai.

Buvau revizijos komisijoj. Tą komisiją sudarė žydas, latvis, aš ir Steponavičius. Sykiu su juo baigiau gimnaziją, radau besėdintį antrus metus septintoj klasej. Įsikalbėjome – nemokąs nė žodžio lietuviškai. Sakau, net ir pas papuasus gyvenant, vis reik žinot – „duok“, „duona“ ir t. t. 1921 metais gyvenau Dotnuvoje. Kasinėju daržely prie kelio. Prieina karininkas: „Laba diena.“ Tai Steponavičius bekalbąs lietuviškai. Ar ne Technikos tiekimo skyriaus viršininkas (paskui netoli tėviškės nusipirko dvariuką).

1910–1911 metais, kai buvau išrinktas pirmininku, buvo ar ne 151 narys. Metus papirmininkavau. Tėvui susirgus, vasario gale išvažiavau slaugyti ir besugrįžau jau lapkričio mėnesį. Tik susirinkimų pirmininku būdavau. Daug sugaišau sekretoriaudamas, o ypač pirmininkaudamas. Du kartus per metus būdavo ruošiami vakarai. Tačiau dėl tų vakarų tikrai po ištisą mėnesį tekdavo kiaurai

Vydūnas su spektaklio „Tadas Blinda“ artistais ir Klaipėdos giedotojais pas Vainėkį Palangoje. Pirmoje eilėje centre – Vydūnas, šalia Ignas Končius. Apie 1911 m.

Artistai mėgėjai po spektaklio „Tadas Blinda“ pas Vaineikius Palangoje. Antroje eilėje pirmas iš kairės – spektaklio organizatorius Ignas Končius. Apie 1911 m.

Marija Kentraitė-Končienė prie Palangos Lurdo. XX a. 2 deš.

Vakarop išvažiavome. Aš su Prane su dviračiais, Zosė, Bronė, Marytė ir uošvienė – brikelėj. Neramu. Žmonės bėga ryšuliukais nešini. Penktos klasės mokinys Syrus (paskui kunigas) jau už Palangos becinąs, per vieną petį persisvėręs narvelį su kanarėle, per kitą – knygas, apyvara surištas.

Artėjo audra. Visai sutemo. Pasukome iš vieškelio į Želvių kelią. Kastas kelias, smėlėtas, išvažinėtas – kaip vaga eina brikelės tekiniai, ir arklys savu grioviu eina. Ėmė smarkiai lyti. Smarkūs žaibai, perkūnija. Arklys blaškosi – jaunas, bijo žaibo. Žaibui sumetus, apžlimba akys – nieko nematai, o arklys šoka į šalį. Vedu arklį vienoj rankoj dviratį laikydamas. Kojomis seku kelią, kad iš provėzos neišeičiau – o čia pilna vandens. Gerai, kad kelias tiesus. Laimingai atvažiavome į Želvius pas tetą Anelę. Čia ir uošvis buvo. Visi buvome šlapi, sauso siūlelio nebūtumei radęs. O buvau apsidaręs geriausiaisiais drabužiais. Pusbačiai ištižę, po purvą koja kelią laikant. Tetos marškiniais apvilktas atsiguliau.

Marija ir Ignas Končiai Palangoje prie Birutės kalno. XX a. 3 deš.

Marija ir Ignas Končiai su draugais ant Birutės kalno Palangoje. XX a. 2 deš.

Vyskupas Mečislovas Paliulionis ir kunigas Pranciškus Jasinskis ant laiptų į Birutės kalną
Palangoje. Apie 1925 m.

Muziejaus archyvas

Rytą kiti išvažiavo, mudu su Maryte pasilikova kelioms dienoms Želviuose. Vestuvės įvyko rugpjūčio 3 d., antradienį. Vakarienės metu „Magdeburgas“ – vokiečių karo laivas – bombardavo Palangą.

Greit išvažiavova su žmona į Peterburgą pas mano brolių.

Direktorius telegrama iššaukė grįžti, prasidės, sako, gimnazijoje mokslas. Važiuojava. Liepojos stoty pilna žmonių – bėga nuo fronto. Stebisi, kad mudu į Palangą važiuojava. Pašto arklių stotyje juo labiau stebisi. Sako, iki Bartuvos nuvažiuosit, o toliau – ten sužinosit. Bartuvoj leidžia važiuoti iki Rukiavos. Čia jau nebežino, ar Palangoje vokiečiai. Naktis. Važiuojava. Parvažiavom į Palangą. Kitos dienos vakare mokykloje sukvieta posėdį ir liepė skirstytis. Dar pragyvenome Palangoje dvejetą savaičių ir išvažiavom į Liepoją, kur gyveno uošvienė su kitais savo vaikais – Brone, Zose, Prane, Bolesiu. Liepojoje gyvenom tetos Kulokienės bute vienu du, nes visi buvo išvažiavę.

Kas moko. Palangoj buvo Baltasis kordonas prie kapų, Jūros kordonas prie Daukanto ir Kęstučio gatvių kampo. Dar kariuomenė stovėjo prie sienos pereinamojo punkto. Buvo 30 kareivių.

Sykį atėjo Baltojo kordono karininkas pas mano būsimąjį uošvį. Įsikalbėjome. Piktas, kad jo sūnus iš rusų kalbos turi dvejetą. Ir juo labiau piktas, kad rusų kalbos mokytojas Izmailovas siūlęs jam pasamdyti repetitorių. Girdi, kas tas repetitorius. Nagi vietinis žemaitis (*žmudjak*). Jis pats nemokąs kalbėti rusiškai, kaip jis gali mano vaiką mokyti, kuris nuo mažų dienų tik rusų kalbą tegirdįs, kurio tėvai rusai.

Atrodė, nepasisekė jo įtikinti, kad reikia teoriją – gramatiką, sintaksę žinoti, sakinius nagrinėti. Kad vien sugebėjimo kalbėti maža. O žemaičiai kaip tik teoriją gerai išmoksta, bet kalbėti praktikos neturi – negirdi geros rusų kalbos.

Vesdamas fizikos praktikos darbus Aleksote–Vėsulavoj, Fizikos-chemijos institute, įsikalbėjau su vienu simpatingu, gražiai lietuviškai kalbančiu žydeliu iš Marijampolės. Jis negalėjo tvarkingai lankyti fizikos praktikos darbų. Paaiškinu, kad gyvenąs Marijampolėj, nes pragyventi Kaune neturįs lėšų, iš tėvų nieko negaunąs, pažinčių Kaune nesą ir dėl to pamokų negaunąs. Marijampolėj esą kas kita.

– Kokių daugiausia pasitaiko pamokų?

– Lietuvių kalbos...

Tas studentas Kaminaksis tik lietuvių kalbos pamokomis težiūsiąs. Daug jų gaunąs, nes įgijęs gerą vardą. Jo mokiniai visuomet išlaiką pataisas ir šiaip gana greitai jo pamokyti pradeda gauti patenkinamus pažymius.

Štai tau, žydas ima mokyti lietuvius lietuvių kalbos.

O kitas žydas Sereiskis, jei ne tie nesusipratimai, būtų tikrai sutvarkęs mūsų kalbą, gal būtų buvusi rašyba „pagal Sereiskį“, kaip rusų rašyba pagal Grotusą.

Liepojoj 1914 m. nusišovė Nikolajaus berniukų gimnazijos matematikos mokytojas Rebinderis. Laikinais priėmė mane. Liepojoj buvo miesto mokytojų sąjunga. Mokytojai turėjo būti tos sąjungos nariai. Paprašiau, kad mane priimtų į sąjungą. Priėmė. Ėmiau prašyti mokslo globėją, kad mane perkeltų iš Palangos gimnazijos į Nikolajaus berniukų gimnaziją. Neperkėlė. Po dvylikos dienų mane atleido. Vėliau pasirodė, jog Palangos gimnazijos direktorius nesutikęs manęs išleisti, dėl to globėjas neperkėlęs. Palikau laisvas, su pagrindine alga iš Palangos gimnazijos.

Gana greit ėmė tikrinti turinčius baltus bilietus ir gyvenančius arti fronto. Išvykova į Peterburgą. Valgėva brolijoj, o gyvenova netoliese kambarį pasisamdė.

Vieną rytą atneša raštą, kviečiantį į nuovadą pasiaiškinti. Mat mano pase buvo įrašyta „vedęs“, bet nepasakyta, kas mano žmona. Gavau pasą siųsti į Verų, kur buvo evakuota Palangos gimnazijos raštinė.

Dar prieš Kalėdas mane patvirtino etatiniu; už patvirtinimą išskaičiavo apie 70 rublių ir dar, pasirodo, kad man neteisingai mokėta alga – po 75 rublius už savaitinę valandą per mėnesį, o tereikėję mokėti po 60, kol nebuvau patvirtintas. Dideli išskaitymai susidarė. Mažai begaudavau pinigų į rankas. Ėmiau ieškoti darbo. Pagaliau rekomendavo mane M. Yčas į Tatjanos komitetą karo aukoms šelpti, pas pirmąjį sekretorių fon Talą jo asmens sekretorium. Mano žinioje buvo rinkliavos atsišaukimų, ženklelių, „spilgučių“ ženkleliams prisegti siuntinėjimas. Tai buvo didelė paspirtis.

1915 m. birželio 9 d. Grečeskyj prospekto gimdymo namuose gimė sūnus. Iš ten nuvažiavova į Severskaja. Apačioj gyveno brolis, viršuj mes.

Nuo rudens ėmė veikti Palangos gimnazija Veruje. Pranešė, kad važiuočiau į darbą. Atvažiavome jau trise. Uošvis atsiuntė tarnaitę iš Latgalijos. Labai atsida-vusi, tik riboto proto. Gavome visą lentpjūvės savininko žydo Gutkino, kilusio nuo Papilės, butą. Keturi dideli kambariai, virtuvė, sodas, daržas, šiltnamio keli langai, prie pat ežero. Kolei lentpjūvė veikia, sava elektra. Nuokampiau, jokio bildesio. Lentpjūvės valdytojas – malonus estas. Paskui pas mus gyveno Butkovskis, matematikos mokytojas, tik vieną dieną Palangoj teišbuvęs.

Verus. Nedidelis, švarus miestelis prie ežero. Čia buvo atsikrausčiusi iš Rygos Aleksandro vyrų gimnazija. Buvusioj Palangos, dabar Veraus, gimnazijoje nebuvo nė vieno kataliko. Kapelionas Penkauskas gavo algą, bet darbo neturėjo. Gyveno pas bevaikius Bortkevičius, ten ir mišias laikė, Bortkevičienė jam mišioms tarnavo.

Tame pačiame miestelyje gyveno statybos rangovas Juozapavičius su žmona Alseikaite. Sūnus Kazys kokių penkerių metų. Paskui Prancūzijoje išėjo gydytojo mokslus, tremtyje gyveno Hanau stovykloje, vedė buvusio Palangos burmistro Vizbaro dukterį ir 1948 m. išvažiavo į Australiją.

Marija ir Ignas Končiai Purvaičiuose. Pušyje – Igno Končiaus koplytėlė. XX a. 4 deš.

Muziejaus archyvas

Gaila, bet gandai apie kuriamą Žemės ūkio akademiją ir jos įkūrimas 1924 metais sulaikė mudviejų gerus norus. Ėmus dėstyti aukštojo mokyklos, reik ir savąjį lygį kelti. Reikia plėsti horizontą savo specialybėj: ir knygas, ir žurnalus rimčiau skaityti. Pirma tik šiaip sau, tik dėl savęs. Taip Minijai tirti surinktos medžiagos mudu ir nebeapdorojome, nors jau buvo pradėta spausdinti *Kultūroje*. Juo labiau kad po 1926 metų vienas gyvenome Dotnuvoje, kitas – Kaune.

Meteorologija. Būdamas technikum mokytojas Dotnuvoje, įkūriau Meteorologijos stotį ir buvau pirmasis jos vedėjas. Paskui mane pakeitė J. Stanevičius.

Parašiau vadovėlį pagal technikum programą. Išleido „Švyturys“. Tuomet, 1923 metais, pigiausia buvo spausdinti pas Jagomastą Tilžėje. Sutarėm 2000 egzempliorių. Už tą skaičių ir honorarą apskaičiavo. Kolei knygą išspausdino Tilžėje, spaustuvės jau susitvarkė ir Lietuvoje. Už užsieny spausdintas knygas buvo uždėtas muitas – ar ne po tris litus už kilogramą. Kitaip tariant, knyga įklimpo. Nuostoliai spaustuvei, nuostoliai leidėjui, ir knygos nėra. Kontrabandos keliu vežė tą knygą iš Tilžės.

Paskui paaiškėjo, kad buvę išleista ne 2000, bet 3000 egzempliorių. Čia tai Rucevičius susuko.

Ir Šiaulių *Kultūra* man buvo skolinga 2000 litų. Išspausdino *Ūkininko dangos, Gamtos mokslai ir jų taikinimas gyvenimui*, daug straipsnių *Kultūroje*. Paprašiau, kad vietoj skolos atsiųstų savo leidinių. Atsiuntė: niekam nereikalingų net po kelis egzempliorius, o vertingesnio nė vieno.

Nemažai mano buvo rašyta *Švietimo darbe*. Visokios programos etnografinėi medžiagai rinkti, šiaip straipsniai. Ir visur mane gerokai prigaudavo. Nemokėjau ir nesidomėjau akylai ginti savo piniginių reikalų.

Panašiai 1940 metais buvo su *Fizika*. Man pavedė redaguoti *Fizikos* vertimą iš rusų kalbos. Atidaviau spausdinti. Kolei kalėjime sėdėjau, dr. A. Juška pasiūvė redaguoti ir tą *Elektrą*, sakė, kartu su manim vertęs. Tiesa, jis man sumokėjo 500 rublių. Tik kai pasiėmė redaguoti, mano viskas buvo padaryta. Nė piršto, manding, nebeprikišo. Tik pasirašė ir, žinoma, honorarą pasiėmė. Moka žmonės ant svieto gyventi.

Žemės ūkio ir miškų mokyklą pavadino Žemės ūkio technikum. Mažato – ėmė smarkiai kalbėti apie Žemės ūkio akademijos steigimą su dviem stambiais skyriais – Agronomijos ir Miškininkystės. Vietoj Kultūrtechnikos skyriaus Žemės ūkio technikumė buvo įsteigta Kultūrtechnikų mokykla Kėdainiuose.

1924 m. spalio 24 d. aš jau ėjau docento pareigas Žemės ūkio akademijoje su įžangine paskaita „Kaip mūsų žmonės spėja orą“.

Baigiasi technikum, prasideda akademija. Išėina paskutiniai mokiniai, atėina studentai. Visai kitas „elementas“. Iš Kauno universiteto atsikraustė aukštes-

Juodkrantės gintaro kasyklose. 1926 m.

Martynas Jankus, Petkus, Jurgis Lėbartas ir Ignas Končius plaukia į Juodkrantės gintaro kasyklas. 1926 m. vasara

Muziejaus archyvas

Lietuvos ir Vokietijos pasienis. Pirmas iš dešinės sėdi Ignas Končius. 1927 m.

Petras Končius su inžinieriumi iš Danijos Šventosios uosto statybose. 1927 m.

Be arklio neapsieisi! Gitėnai, Miežiškių vlsč., Panevėžio apskr., 1926 m.

Ši nuotrauka 1936-29
 "Foto mėgėjis parodoj gavo
 premiją
 - foto aparata
 "Ensign Midget Camera"
 (Made in England)
 3x4cm. F/6,3.
 Model 55 with Ennar
 Anastigmat-Lens.
 K/14014. / 55.

Vytauto Didžiojo universiteto studentai skautai su vadovais. Iš kairės: sėdi ketvirtas dr. Jurgis Alekna, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, prof. Ignas Končius, aštuntas plk. Juozas Šarauskas. Kaunas, XX a. 4 deš.

mus įžeidęs, palaikęs Raikauskiškiais. O už Raikausko galvą buvo paskelbta 2000 litų premija.

Ieškojome Minijos versmės, iš kurios ji prasideda. Nuėjome iki Mavos malūno už Ilgio ežero. Tai pirmas malūnas. Malūnininkas su Vaiše paliko besėdį ant rąstų, o mums pasakė, kad čia už miškelio netoli yra Sydeklio ežeraitis, iš kurio Mava išteka, ir mes nuėjome vieni. Labai klampu. Nuo kemso ant kemso reik šokte šokti. Neprišokai ar nepataikei, tuojau iki kelių į klampynę įsmuksi. Nusiavėme kojas. Perklampojome kokį kilometrą iki Sydeklio. Sugrįžome atgal. Šypsosi mūsų bičiuliai. Na ką, sako, matėte? Pasirodo, čia esama labai daug gyvačių. Vaiše dėl gyvačių su mumis nėjęs. Mums ne tai rūpėjo ir nė vienos nematėme. Paskui eidami pamaviais iki Ilgio ežero daug jų matėme.

Tą vasarą pėsčiomis paminijais išvaikščiojome daugiau kaip 250 kilometrų, o dviračiais nuvažiovome apie 800 kilometrų. Kiek galėjom, geležinkeliais važiovome (Dotnuva–Papilė), nuo stoties dviračiais ir tik pačiais paupiais pėsčiomis.

Daktaras Kuzma padarė man apendicito operaciją. Kitą kartą nupjovė ant liežuvio išaugusį žirnio dydžio gumbelį. Dar gumbelis augo dešinėje krūtinės pusėje, kur šonkauliai baigiasi. Pradžioj kaip pupa, paskui vis didyn. Pagaliau iš-

Vytauto Didžiojo universiteto studentų skautų susirinkimas. Iš kairės: trečias prof. Ignas Končius, dr. Jurgis Alekna, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, aštuntas plk. Juozas Šarauskas. Kaunas, XX a. 4 deš.

augo didelis. Gulint nulsūgdavo po šonkauliais, deformuodavo žarnas, neduodavo ramiai miegoti. Reik išpjauti, ateik, sako, kuomet atostogų metu. Grįždamas iš Vėsulavos, užėjau į ligoninę Velykų savaitėj. Palauk, sako. Po pusvalandžio nuvedė į operacinę, paguldė ant stalo, gerai užmarino, visai neskaudėjo. Dar beoperuojamas papasakojau, kaip (tuomet rašė laikraščiuose) viena danė storulė turėjo girtuoklį smulkų vyrą, kuris parėjęs namo neduodavo jai ramybės. Sykį norėdama nuraminti pavertė jį ant žemės, atsisėdo vyrui ant galvos. Tas šiek tiek pasispardė ir aprimo. Pasirodo, nutroško. Kuzma nutraukė operavęs ir kvatojo pilvą susiėmęs... Padėjo jis man apsirengti. Parvažiavau namo autobusu. Nuėjau į lovą. Atėjo Rukuiža ir praplepėjom nuo penktos iki dešimtos valandos, tuomet aš atsiminiau, kad esu pjaustytas. Žinoma, šiek tiek jaučiau. Siūlus paskui pats ištraukiau.

1947 m. gegužės 29 d., kai Tolė sėdo į laivą, plaukiantį į JAV, aš obliuojamąją mašina nusipjoviau kairiosios rankos bevardį, tik pakraštėlis nago beliko. Įdomus supuolimas: jei visi keturi sūnūs į Ameriką išvažiuotų, likčiau be keturių pirštų...

Lietuvos skautų sąjunga. Visai nelauktai įsipainiojau į Skautų sąjungą su vaikais skautais po jų iškilmės, laužus, šventes vaikščiodamas.

Sykį Žaliojo kalno kareivinių manieže, kažkokiose skautų iškilmėse, iššaukia ir mane, apdovanoja svastikos ženklų.

Pobūviuose būdavome abudu su žmona. Pasidarėme rėmėjai. Net rėmėjų pirmininku tapau. Šiek tiek ir pasidarėmėm. Ir Jėzuitų gimnazijoje, kur pusė mokinių buvo skautai, ir „Aušros“ berniukų gimnazijoje, ir Kudirkos pradžios mokykloje. Teko ir gaišti, ir pinigų dėti.

Algirdas Klaipėdoje labai gyvas skautas buvo. Tolė, Jėzuitų gimnazijoje besimokydamas, Kleboniški miške pirmą sykį stovyklavo. Visą stovyklos laiką buvo labai lietingas oras. Privargo – buvo dar per jaunas.

Vėliau universitete patekau į garbės narius Vyčio skautų korporacijoje ir studentų skautų draugovėje – buvau vėliavų krikšto tėvas.

Vilniuje, dirbdamas Stepono Batoro universiteto valdytoju, buvau skautų būrio vėliavos krikšto tėvas, – šventinta Aušros Vartų koplyčioje.

Pirmą studentų lauzą įkūriau Aleksote. Buvau Akademinio studentų sąjungos pirmininkas Vokietijoje. 1949 m. ėmiau skautus burti Bostone.

Muziejininkas

Be atviro oro muziejaus steigimo Kaune, be paskaitų, be pasikalbėjimų su amatininkais-kultūrtechnikais, be suruoštų kursų etnografinių paminklų registruotojams, paskaitų muziejininkų suvažiavimuose, teko dalyvauti ir ekskursijose su Šiaulių „Aušros“ muziejaus steigėju P. Bugailišku bei jo bendradarbiais. Su Telšių „Alkos“ muziejininkais P. Geniu, P. Gaidamavičiumi teko tirti Drobūkščių–Palukščių kaimus už Varnių. Savotiški kaimai – žemė čia lydima su skirstyta. Su Kretingos muziejininkais važinėjau, rinkome medžiagą.

Žemės ūkio ir miškų mokykloje, vėliau Žemės ūkio technikumė, buvo įsteigtas būrelis gimtajam kraštui tirti. Padaryta pradžia muziejui. Skaitytos paskaitos – jaunuomenė pratinta gimtąjį kraštą pažinti.

1911 m. su prof. Volteriu važinėjau po Žemaičius Aleksandro III muziejaus Peterburge etnografinio skyriaus reikalais. Jau tada buvau sudaręs programas pastatams registruoti. Grįžęs į Lietuvą spausdinu *Švietimo darbe* daugybę programų pastatams, namų apyvokos reikmenims, baldams, padargams, įrankiams, įnagiams tirti. Gana nuodugnai buvo surašyta programa upėms tirti. Atskirais lapais buvo išleistos programos-anketos trobesiams tirti.

Buvo suregistruoti, išmatuoti, nubraižyti numai. Surinkti svirneliai su valais (iš viso 35); paskutiniuosius du aptikau Varėnoje. Kiti – Utenos apskrityje. Atgavus Vilniaus kraštą – tokių svirnelių buvo begalės, galima sakyti, visi – net naujai statomi – su valais. Buvo rasta akmenų su duobėmis Utenos apskrityje. Mano atlikta Žemaičių padangės kryžių koplytėlių statistika (2424 km

Antra dalis

Koplytstulpis Tausalo ežero apylinkėse. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Žemaičius

„Šunų genamas“ per Žemaičius. Imkim ritmušį ar žiograrikį ir pasivalkio-
kim po Žemaičius. Krumšlių ir strypų gausime pakeliais, juk Žemaičiai miškais
apauę; visi dirvonai apžėlę kadagiais, o lenkės prižėlusios alksnių.

Šitos pabūklės reikalingos šuniams, teisingiau sakant, žmonėms nuo šunų apsi-
ginti. Mat keliausime pėsti; važiuotiems važiuoti baisu: vieškeliai kalnuoti, smiltė-
ti; šunkeliai – išbliurę, vienos molduobės, nepereinamos balos; o purtina, drasko
važiuojant, tai kaip drugys krečia, lieliša šoną veria; kad ir įsikabinsi į drangas, at-
sispirsi į galą brikelės, net pasostė trata, o vis dėlto, pradėjus kalbėti, žiūrėk ir nu-
kandęs liežuvį. Gaila juk ir arklio, – uodegą net iki nosies važiuojančiam pakiša.

Pėstiems geriau: nei karklių, nei vartų reikia kilnoti, nei spragų ardyti, nei ki-
šinį kaišioti. Tikra nelaimė su tais vartais: prieini ar privažiuoji – veizėk: abu galai
vienaip tuo pačiu dulkinu šniūru ar grįžte pririšti, o kartais ir mietu užremti. At-
kelti dar pusė vargo, juk ir užkelti reikia taip pat, kaip buvo, užraišioti; be to nega-
lima, nes tam ir spragilas prie mieto ant apynovartės iškabintas. Čia dar saugokis,
kad bekeliant karkles ant tavęs jos neužvirstų ir neprislėgtų purvyne, per kurį
pasiraičius, pasikaišius vos galima perbrist. Oi tie vartai, vartai: „Žiemą – nosis,
vasarą – vartai.“ O jų daugybė: man iki miestelio trys varstai, o vartų – šešiolika.

Taigi maukim pėsti. Dovanokit; pėstiems per tvoras: ir statines, ir pintines,
ir šaudytines, ir virbines – reiks laiptoti. Pervis blogiau bus perlipti per bajoriš-
ką tvorą. Jų mažai – neįkyrės. Žemaičiuose ne tik laukai tvoromis aptverti, bet
kiekviena dirvelė ar darželis. Piemenų pas mus nei vardo. Pas mus tvoros – tai
neužmiegantys piemenys.

Kur yr kiek didesni takiukai – per tvoras padirbtos lipinės ar kūlis padėtas.
Saugokis tik per arimus eidamas – smuksi per visą armenį – nenusipurvinėk,
kad negėda būtų paskui miestely pasirodyt.

Kartoju: saugokis šunų, nežiopsok; Žemaičiuose yra šunų pasalūnų; saugo-
kis molijos, liokos, žodžiu sakant, visokios rūšies purvo (jį ir vasarą užcisi); ne-

sibūgštauk tvorų, karklių; nesislapstyk nuo žmonių akių: nuo jų ir nepasislėpsi, ir nemėgink: nužiūrės tave akimis, iki primatant, ir vaikas, pakely iš purvo paukštelius dirbdamas, ir moteriškė, žlugtį paprūdy ant priskulpto skalbdama, ar senis, ramiai taboką su šalpusnėmis rūkydamas.

Praeidamas matysi, praėjęs girdėsi vaiko šauksmą: „Veizėk, veizėk, kas ein!“, moters ritmišką skalbimą, ilgai jausi senio gardųjį pypkės dūmą. Gali užkalbinti. Tik atmink: „Kalbėte per vieną, o taboką katras sau.“ Net pro vaiką eidamas sakyk: „Tegul bus pagarbintas.“ Jis greičiau negu kiti gali paklausti: „Ar nemaitei kiaulės su barškaliukais?“

Taip, visi mus lydės.

Nesibijokit tos kelionės, aš jūsų nežmoniškai nenuvarginsiu. Bet Žemaičių padangė plati, o čia pėsti? Aš ne po visus Žemaičius jus valkiosiu; mes tik apie Plungę trainiosimės; kuomet ne kuomet nustirinsime kiek toliau. Tankiai sėdėsime; prie kiekvieno kryžiaus ar koplyčios žioposime, kiek tik norėsime.

O kryžių, koplytelių, koplyčių, smūtkelių pas mus prie kiekvieno kryžtakio, kryžkelio, neretai be jokio kelio, net tako, vidury dirvos, vidury dirvono pamatysime (seniau čia yra buvę keliai keleliai). Neužmirškime ir į krikštus žvilgterėti. Taigi mat dėl ko mes daužysimės po Žemaičius.

Po šitokios kelionės, be kitų įspūdžių, atsiminkim visokius namelius kuo įvairiausių šventųjų. Žemaičiai dievobaimingi; aišku, jie nori, kad tarp jų kuo daugiausia būtų šventųjų; o dėl įvairumo, dėl grasos peklos baisenybėmis jie ir nuo velnio neatsisako; bet jį šventųjų nameliuos įnamio vietoj laiko, ir kad nebūtų keiksmo žodžių: velnio, bieso, budelio, – jie smaku, nakabiu, juoduoju vadina, nors jų pačių priežodžiai sako: „Visi velniai vienoki muzikantai“ arba: „Kam šlabždavoji, sakyk stačiai – velnias.“

Be velnio, pas šventuosius atrasime šikšnosparnius, pelėdas, kieleles, zyles, špokus, liepsneles ir kitus dvikojus su plunksnomis. Šitie šventųjų sėbrai ir už velnią drąsesni; jie kartais šventąjį į pasienį pakrapšto, o patys suka lizdus, deda kiaušelius, peri. Tai vis dar nieko. Bet mažieji nei vominiais neatsimena apie savo įnamystę pas šventuosius. Į tokią koplytėlę pažvelgęs, pamatysi šapų, šlamštų ir dar kažko krūvas; o mauk kepurę – Dievo įnamys lekia išsigandęs laukan, neva pikta dvasia iš po kepurės. Gali ir rožė į kišenę išokt.

Pasidairykim visų pirma po stebuklingąsias Žemaičiuose vietas. Žemaičių Kalvarijos neliesiu; ten ne koplytėlės, bet jau koplyčios gan stambių krauklų. Neliesiu taip pat ir Plungės stebuklingo šaltinėlio; ten vanduo stebuklingas, o koplyčia kol kas be stebuklų, josios stilius gotiškas, taip pat kaip Kulių bažnyčios arba daugybės pakeliais, į Kulus važiuojant, didokų koplyčių: šventieji ir šventosios bus, sakysim, gero pusvaikio ūgio. Kai kurie minėtųjų Dievo namų gan puikūs, tik gaila pagadinto stiliaus: „Nei šuo, nei veršis.“

Du kryžiai ir koplytėlė ant kalvos kelyje Žarėnai–Luokė. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Koplytėlė kelyje Ketūnai–Mitkaičiai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Muziejaus archyvas

Mūrinė koplytėlė prie kelio Kaišiadorys–Musninkai. 1939 m. Fot. Ignas Končius

Mūrinė kopyltėlė prie kelio Kaišiadorys–Musninkai. 1939 m. Fot. Ignas Končius

Nūdien kitaip. Ir registruodamas kaip viesulas praleki, nebėra laiko pajauti dalyko esmės, surišti matomų pastatų su krašto gyvenimu, rasti jų ryšį su lipšnučiais žmonių sielos pasireiškimais. Ir žmonės tarsi visai atšalę, sustingę, pamiršę tėvų brangius palikimus. Tarsi iš kur atsikraustę kokie atsibastėliai šaltai stebi praecities paminklų nykimą. Atrodo, kad jie nebeturi tėvų turėto jausmo, nebeįstengia tvorelės atstatyti ar paties pastato atnaujinti. Niūru, kaip įvairūs pasaulio sukrėtimai veikia žmones, versdami juos kratytis praecities, versdami juos nustoti pagarbos senienoms, susijusioms su mirusiųjų giminų, pažįstamų atminimu, su išgyventais rūpesčiais, sielvartais, laime, su viso gimtojo krašto meile.

Išdidus šiandien žmogus, drąsus, vienas pats, be praecities, arba ją visai atmetęs, nori sau ateitį sudaryti. Vis dėlto gana staigus žingsnis į šalį.

Dabar susimetus į organizacijas, iškėlus savo pamaldumą išorėn, pamiršus vidaus susikaupimą, pamiršus atskiro žmogaus vidaus karštą maldą, dėl ko bendros iškilmės, bendros maldos, meldžiamasi ir dedamasi besimeldžiant. Vargu ar tai yra lietuviška. Gaila, kryptame į dekoraciją. Pamirštame taip jaukų susikaupusio žmogaus pamaldumą.

Kartais sodyboje stovi kopyltėlė su keletu šventųjų statulėlių bei jų paveikslų. Kartais aptiksi net po dvi kopyltėles, o dažnai – kopyltėlė ir kryžius. Įprastai tokios sodybos yra aptvertos, pasodinti medžiai aptvaro visuose keturiuose

Koplytstulpis kelyje Upyna–Raudėnai. 1938 m. Fot. Ignas Končius

Profesorius Ignas Končius – fizikas, etnologas, žemaitis

Žurnalisto Gedimino Zemlicko interviu su Algirdu Končiumi, 2001 m.

SODINO TAUTOS GYVYBĖS DAIGUS

Daugialypė prof. Igno Končiaus (1886 07 31–1975 02 19) veikla nusipelnė, kad jį prisimintume ir geriau pažintume. Būtų galima ilgai ginčytis, mokslo ar kultūros veiklos bare jis daugiau nuveikė. Aišku, tai išskirtinė asmenybė, bet kartu ir labai būdinga tautai, XX a. pradžioje ieškojusiai platesnių saviraiškos būdų ir jos įgyvendinimo kelių.

To meto lietuvių tautinis judėjimas išaugo iš knygnešystės ir uždraustos lietuviškos spaudos platinimo, lietuviškų vaidinimų ir klotimo teatro – tautai reikėjo subręsti, įgauti savigarbos. Reikėjo ir tos tautinės sąmonės brandintojų. Maskvos, Peterburgo, Varšuvos studentija, jaunosios lietuvių inteligentijos atstovai, kaip tik ir ėmėsi tautinės bei kultūrinės statybos darbo, kuris, susiklosčius palankioms istorinėms aplinkybėms, galiausiai ir atvedė prie Nepriklausomos Lietuvos valstybės.

Igno Končiaus biografijoje gal ir nedaug rasime išskirtinai politinės veiklos aspektų. Savo pašaukimą jis matė ne politinėse batalijose, bet krašto ir žmonių kultūrinime, švietime, taigi jis sodino ir puoselėjo tuos tautos gyvenimo daigus, kurie auga lėtai, bet vaisius ir gaivinantį pavėsį teikia ilgus dešimtmečius.

UŽSIKRĖTĖ GIMTOJO KRAŠTO PAŽINIMO VIRUSU

Į lietuvių tautinę ir kultūrinę veiklą I. Končius įsitraukia, kai 1903 m. baigęs Palangos progimnaziją įstoja į Liepojos gimnaziją. Dalyvauja Latvijos lietuvių šelpimo draugijos rengiamuose dramos ir muzikos vakaruose, domisi jaunatvių veikla, kurios įtaka didesnės tautinio veikimo patirties neturintiems lietuviams

tuo metu buvo gana didelė. 1907 m. įstojęs į Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą, I. Končius nepamiršta ir visuomeninės veiklos. Tampa Peterburgo universiteto lietuvių studentų būrelio nariu, rengia lietuviškus vaidinimus ir pats juose vaidina. Apie tai užsimena ir Balys Sruoga knygoje *Lietuvių teatras Peterburge*.

Pažintis su prof. Eduardu Volteriu pasuka I. Končiaus likimą dar viena kryptimi: profesorius užkrečia žemaitį gimtojo krašto pažinimo virusu. Nuo šiol ištikima meilė ir aistra žemaičių etnografijai bei etnologijai lydės I. Končių visą gyvenimą. E. Volteris suteikė veiklos pagrindus, kurie skiria profesionalą nuo mėgėjo. Padedamas E. Volterio, I. Končius parengė ir instrukciją, kaip rinkti medžiagą apie žemaičių trobesius, kaip juos klasifikuoti.

1911–1912 m. I. Končius per vasaros atostogas išvaikščioja gimtojo Plungės krašto apylinkes. Apie tai *Lietuvos žiniuose* galima perskaityti publikacijų ciklą „Žemaičiuos“¹. 1912 m. vasarą dviračiu sukoręs 800 km sudarė Plungės krašto pakelių kryžių ir koplytelių statistiką. Nustatė, kad vienam kilometrui kelio tenka vidutiniškai po pustrėčio šventojo. Vargu ar kur nors Europoje būta tokios šventųjų gausos.

Tačiau tomis pačiomis vietomis 380 km sukoręs po 20 metų – 1932 m. – beraudo tik 57 proc. buvusių kryžių ir koplytelių. Po 1932 m. kas vasarą apvažiuodavo Žemaitiją keliais maršrutais: Jurbarkas–Erzvilkas–Nemakščiai–Kražiai–Užventis–Luokė–Raudėnai–Tryškiai–Viekšniai–Laižuva. Iš viso tvirtino nuvažiavęs 2424 km, pakelėse surašęs ir nufotografavęs 3234 šventuosius, neskaičiuojant kryžių ir koplytelių kapinėse, senkapiuose ir kapeliuose. I. Končiaus duomenimis, Žemaitijoje vienam kilometrui vidutiniškai tenka 1,3 šventojo, arba vieną šventąjį aptinkame kas 0,7 kilometro.

Šių ekspedicijų įspūdžius bei duomenis I. Končius skelbė tęstiniame straipsnyje „Žemaičių padangės kryžių ir koplytelių statistika“, publikuotame žurnale *Soter* (1931, Nr. 1; 1932, Nr. 2; 1936, Nr. 1; 1937, Nr. 1–2; 1938, Nr. 1) ir *Gimtajame krašte* (1943, Nr. 31).

VISUOMENINĖ IR MOKSLINĖ VEIKLA

Pridūrę, kad 1922 m. Dotnuvos žemės ūkio ir miškų mokykloje I. Končius įkūrė moksleivių būrelį gimtajam kraštui pažinti, su Viktoru Ruokiu išvaikščiojo Palangos apylinkes ir kartu išleido knygą *Palangos kraštas* (1925 m.), o 1931 m. jis paskiriamas Valstybės archeologijos komisijos nariu, tampa Oro muziejaus Kaune iniciatoriumi, gali pasirodyti, kad kalbame apie žymų kultūrininką, etnografą. Tačiau iš tiesų I. Končiaus veikla daug platesnė ir įvairesnė.

¹ Žr. šioje knygoje p. 7–23.

Turinys

<i>Pratarmė</i>	5
<i>Pirma dalis</i>	
Gimtinė	11
Palanga	35
Mokslas Liepojoj	44
Peterburgas	53
Gimnazijos mokytojas	65
Stavropolyje	79
Darbas Dotnuvoje ir Kaune	87
Muziejininkas	112
Stepono Batoro universitete – Vilniaus universitete	123
Kelionė į Červenę ir atgal	139
Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija 1941–1944 metais	200
Tremtyje	247
<i>Antra dalis</i>	
Žemaičiuos	271
Keliais į Plungę	296
Gyvoji mokykla	333
Jūs nepažįstate Grimailos?!	339
Ratlankis	340

Muziejaus archyvas

Un Telsium – po velnium	343
Kolchozas	344
„Tiek varžą išimti – tiek klėtį išlaužti“	346
Lietuviškai kalba	349
Sausdravas	352
Grigoulienė	356
Juodasis gandras	359
Ignacas Joknys	360
Jonis	363
Triušis	368
Levė	374
Aleksas	381
Žemaitijos kryžiai ir koplytėlės	394
Plungės velnias	400
Viduklės velnias	403
Kromelį nešti	406
Vienas pirmųjų mano atsiminimų	408
Lieptas	410
Mama pasipiktino	411
Jaukai	415
Pažintis	416
Ir dar juodas	417
Maniau, šuo	418
Kedelis	419
Šermukšnis	422
Kam naikinti papročius	423
Žlugtis	424
Šmėklos	425

Kiškelio likimas	426
Gaidelis ir Katinėlis	428
Oželis	434
Lanktis	438
Piemenėlis	440
Striuka Žmona	447
Minija	456
Ežerą rauksiu	475
Šv. Jonas Juodaubyje	485
Štai tie šešiolika vartų	489
Soda... Kaimas... Aš	492
Mano varnėnas	502
Kelnės	505
Rūkas	507
Arklys parvežė	512
Perenė	513
Pryvartės koplytelė	515
Daktaras Barauskas	517
Julius Urnikis	518
Jonas Urbonas	520
Kerša ožka	529
Antanas Daukantas	532
Takais į Plungę	535
Du keltu	542
Žodynėlis	546

Epilogas

Profesorius Ignas Končius – fizikas, etnologas, žemaitis	555
(žurnalisto Gedimino Zemlicko interviu su Algirdu Končiumi, 2001 m.)	

Tiražas 300 egz.

Išleido Lietuvos nacionalinis muziejus, Arsenalo g. 1, LT-01143 Vilnius
Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riononių g. 25C, LT-03153 Vilnius